

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Геннадій Чорний,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0 003-1649-6437

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-17>

УДК 343.98:343.326

Криміналістична характеристика злочинів терористичної спрямованості: теоретичні проблеми формування на сучасному етапі

Проблеми формування криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості на сучасному етапі розвитку науки криміналістики потребують інноваційного підходу та подальшого її вдосконалення.

Дослідження тероризму являє собою досить складне заняття. З одного боку, за потреби пошуку наукового розв'язання проблем розслідування тероризму є труднощі отримання емпіричних даних, матеріалів. Неможливість або неповнота узагальнення слідчої, судової практики щодо злочинів терористичної спрямованості призводять до помилкових, іноді не конкретних і ситуативно не обумовлених наукових порад, рекомендацій щодо підвищення ефективності проведення слідчих розшукових гласних і негласних дій. З іншого боку, під час вивчення феномену «тероризм» стикаєшся з політичним складником, ігнорування якого є науковою

помилкою та призводить до відсталості дослідження й суджень [12, с. 48].

На початковому етапі потрібно відповісти на три основних запитання, які є підґрунтям побудови та формування криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості:

1. Визначити поняття «злочини терористичної спрямованості» та коло складів злочину, відповідно до Кримінального кодексу України, які є сутністю цього поняття.

2. Визначити місце криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості у структурі методики розслідування.

3. Визначити елементи криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості та встановити їхню сутність, кореляційні зв'язки.

Розглядаючи тероризм як складне багатогранне соціально-політичне

явище, розрізняють три його рівні:
1) тероризм у вузькому розумінні;
2) тероризм у широкому розумінні;
3) тероризм у найбільш широкому розумінні [5, с. 10].

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає тероризм як суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, торгур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей чи погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення злочинних цілей [4, с. 1].

Під поняттям «злочини терористичної спрямованості» треба розуміти в широкому значенні цього слова «загальнонебезпечні діяння, суть яких полягає в залякуванні населення з метою примушування адресатів впливу до ухвалення вигідних для терористів рішень і відповідає таким ознакам, як: 1) публічний характер виконання з претензією на широкий громадський резонанс; 2) навмисне створення ситуації страху, напруженості на соціальному рівні, що спрямовано на залякування населення або певної його частини; 3) застосування насильства щодо одних осіб (безневинних жертв) із метою примушування до певної поведінки інших осіб, від яких залежить ухвалення вигідних для терористів рішень [9, с. 23].

До категорії «злочин терористичної спрямованості» варто віднести такі складні злочину поряд із терористичним актом (ст. 258 КК України), як: втягнення у скоєння терористичного акту (ст. 258-1 КК України), публічні заклики до скоєння терористичного акту (ст. 258-2 КК України), створення терористичної групи або організації (ст. 258-3 КК України), сприяння скоєнню терористичного акту (ст. 258-4 КК України), фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України),

дії, що спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 112 КК України), перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України), напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України) та інші [10, с. 79].

Професор В.П. Ємельянов визначає такі напрями, які відрізняють злочини терористичної спрямованості від інших суміжних груп злочинів, а саме:

по-перше, терористичні злочини взагалі та злочини терористичної спрямованості є складовою частиною більш широкої кримінальної правової категорії, яка має назву «злочини з ознаками (елементами) тероризування» [9, с. 58];

по-друге, злочини терористичної спрямованості відрізняються від інших злочинів з ознаками тероризування наявністю двох рівнів залякування: 1) населення та/або його частини, тобто необмежена кількість осіб, які не мають жодного стосунку до наявного конфлікту; 2) адресатів впливу, тобто осіб, від яких очікується відповідний результат.

Під час скоєння злочинів з ознаками тероризування без терористичної спрямованості залякування здійснюється тільки на рівні адресатів впливу. Отже, будь-який терористичний злочин є злочином з ознаками тероризування, але не всі злочини з ознаками тероризування є терористичними злочинами.

Інший науковий підхід до розв'язання проблеми розмежування злочинів терористичної спрямованості від суміжних із ними кримінально-правових явищ (кримінальних правопорушень) запропонував професор С.У. Дікаєв [1, с. 23].

Учений влучно зазначає, що всі дискусії навколо питання тероризму

доходять висновку, що це діяння, яке викликає страх, жах, одночасні страждання багатьох людей. Але ці почуття можуть бути пов'язані з іншими злочинами: бандитизм, розбійні напади, масові заворушення, захват державних установ тощо. Саме тому виникає потреба чіткого з'ясування кола діянь, які мають властивості масових погроз, і розмежування їх зі злочинами терористичної спрямованості.

Згідно з проведеними соціологічними дослідженнями, 17/29 % респондентів (особи чоловічої/жіночої статі) розуміють тероризм як будь-яке вбивство, скоєне шляхом вибуху; 12/26 % ототожнюють тероризм тільки з вибухами; 32,6/22,2 % розуміють тероризм як будь-яку злочинну діяльність етнопонаціональних груп; 16,2/36,5 % – злочинну діяльність релігійних і національних груп, які мають на меті політичні цілі.

Завдання відмежування суміжних із тероризмом злочинів, як безпосередньо вказує вищезазначений автор, це складне завдання, яке можливо розв'язати за допомогою алгоритму, що дає змогу встановити ознаки кожного з явищ. Для цього потрібно встановити: 1) статус особи, яка здійснює акт насилля (фізична та/або юридична особа, чи має вона право внутрішньої або зовнішньої політики держави); 2) мету суб'єкта злочинної акції (зупинення державної або суспільної діяльності жертви, примус до вчинення відповідних дій, цілеспрямована політика насилля щодо окремих прошарків суспільства або народів, націй, конфесій тощо); 3) коло осіб, проти яких спрямовано злочинне діяння (статус жертви); 4) засоби здійснення злочинних акцій та їхні масштаби (масштабність злочинних дій та їхні наслідки, використання державних органів примусу); 5) правова база здійснення акції (наявність або відсутність законодавчої основи, пряма відповідність акції нормам закону, відповідність самого

закону загальноприйнятим нормам міжнародного права); 6) тривалість злочинної акції.

Визначаючи місця криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості у структурі методики розслідування, потрібно зазначити такі положення, які визначають їхні особливі риси, як-от:

а) систему узагальнених даних (відомостей) про найбільш типові криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів [5, с. 56–59];

б) наукові положення окремої методики розслідування, що являють собою систему відомостей про елементи механізму скоєння злочину;

в) наукову категорію, у якій із достатнім ступенем конкретності описано типові ознаки й властивості події злочину;

г) наукову абстракцію, що відображає переважно на статичному рівні дані про прийоми підготовки і способи скоєння окремих видів (підвидів) злочинів;

г) ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та їхніх ознак про закономірності механізму конкретного виду злочинів;

д) інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів;

е) модель, системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину тощо [7, с. 14–141].

У науковому плані криміналістична характеристика являє собою теоретичну концепцію, основу побудови інформаційно-пізнавальної моделі певних груп, видів і підвидів злочинів із метою розроблення відповідних методик їх розслідування. Щодо новизни цієї категорії, то вона насамперед виявляється в системному відтворенні відомостей про криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів. Застосування криміналістичної характеристики як

інформаційної моделі дало змогу систематизувати ці відомості у вигляді послідовно розташованих елементів, що несуть важливу, криміналістично значущу інформацію й мають певні кореляційні зв'язки. Уже в цьому виявляється суттєва новизна розглядуваної категорії. Ба більше, саме в криміналістичній характеристиці на основі аналізу узагальнених відомостей про ознаки окремого виду злочинів виявляються закономірності, що входять до предмета дослідження науки криміналістики взагалі [5, с. 16].

З огляду на принципи побудови окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, у якій криміналістична характеристика посідає ключову позицію, й останню варто розглядати як інформаційну модель, у якій відбуваються якісно-кількісні показники ретроспективної спрямованості про типові ознаки, тобто ті, притаманні цьому масиву злочинів, і специфічні, які дають змогу відокремити його від інших груп злочинів. Водночас головною відмінністю цієї моделі є те, що всі елементи, які входять до її складу, становлять певну систему й розглядати їх у відриві один від одного недоцільно.

Кожний елемент цієї системи здатний впливати на розв'язання загальних питань досудового слідства, а саме: висунення версій, визначення напрямів розслідування та формування алгоритму дій слідчого в тій чи іншій ситуації, прогнозування можливих варіантів доказової поведінки злочинця, ймовірних місць скоєння нових злочинів тощо. Тобто узагальнені дані, що входять до складу криміналістичної характеристики злочинів, призначені не лише для розроблення систем типових версій та умовиводів, що випливають з них, а й для визначення відповідного кола доказових фактів, які потрібно встановити під час досудового слідства [6, с. 56–59].

Розглядаючи третє питання напряму формування криміналістичної

характеристики злочинів терористичної спрямованості, потрібно визначити елементи криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості та встановити їхню сутність, кореляційні зв'язки.

Традиційно до складу криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості потрібно віднести:

способи скоєння злочину, який передбачає систему підготовки до скоєння злочину терористичної спрямованості дій, безпосередньо сам спосіб скоєння злочину та дії, які спрямовані на приховування злочину.

систему найбільш характерних слідів для цього виду злочину («типова слідова картина злочину»).

місце, час та обставини скоєння злочину терористичної спрямованості.

особу потерпілого.

особу підозрюваного (обвинуваченого).

Особливе практичне значення в структурі елементів криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості має встановлення кореляційних зв'язків між її елементами, а саме: 1) обставин скоєння та місця й часу скоєння; 2) особи підозрюваного та способу скоєння злочину; 3) особи потерпілого та особи підозрюваного; 4) особи потерпілого та місця, часу й обставин скоєння злочину.

Дані про потерпілого (потерпілих) посідають важливе місце в криміналістичній характеристиці, що пояснюється такими обставинами, як: 1) вибірковістю в діях злочинця, що показують певний взаємозв'язок між особливостями особи його та потерпілого (потерпілих); 2) наявністю і характером зв'язків та відносин між потерпілим і злочинцем, які впливають на мету, мотив, час, способи скоєння та приховування злочину.

У першому випадку кореляційна залежність між особою терориста й особою потерпілого є вибірковою, й в окремих терористичних актах ступінь

посягання визначається їхнім політичним, фінансовим та іншого роду престижем.

Яскравим прикладом вибіркової терористів певним політичним і фінансовим престижем самих потерпілих і держав, які вони представляють, є терористичний акт, проведений у столиці Австрії Відні 21 грудня 1975, де розташована штаб-квартира організації країн-експортерів нафти (ОПЕК).

Розглядаючи політичний складник цієї кореляції, потрібно зазначити, що він містить такі елементи, як: належність особи до певної політичної партії або громадської організації; участь особи як кандидата на виборчу посаду органів державної влади й управління;

До названої вище кореляційної залежності також потрібно віднести: належність особи до певних релігійних переконань (наприклад, вибухи сунітів і шиїтів в Іраку); належність особи до певних ставових переконань. Розглядаючи таку обставину характеристики потерпілого, як наявність і характер зв'язків і відносин між потерпілим і злочинцем, які впливають на мету, мотив, час, способи скоєння та приховування злочину, потрібно зазначити таке: особа потерпілого (потерпілих) визначається масштабом терористичної операції; під час зазначених вище обставин кореляційна залежність між особою злочинця-терориста й особою потерпілого є відносною, стосовно особливостей планування та організації розслідування терористичного акту по «гарячих слідах», висування загальних і окремих версій, а також проведення першочергових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; під час розгляду саме цієї обставини простежується сутність і природа тероризму як соціального явища (з погляду розуміння як суспільно небезпечного діяння – злочину), що ставить перед собою єдину мету – відродити, а надалі (у деяких випадках) й підтримувати страх, жах у широких соціальних верствах населення.

Водночас потерпілими є не тільки особи, яким злочинцем завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, але опосередковано й необмежене, невизначене коло осіб, які зазнають і відчувають обмежень, труднощів, страждань від такого злочину.

Такого роду страждання тягнуть за собою появу в суспільстві паніки, масового психозу, соціальної агресії щодо терористичних груп (організацій) або представників конкретних народів, які беруть участь у скоєнні такого роду злочинів.

У конкретних громадян з'являються і стабільно довго підтримуються після вчинення терористичного акта різного роду манії, фобії: страх перебування в замкнутому просторі – після неодноразових вибухів у метрополітені міст Москви, Мінська; страх здійснення залізничних переїздів, авіаційних перельотів – за даними статистики США, після терористичних актів 11 вересня 2001 року різко впали продажі квитків в авіакомпаніях, і цей факт зберігався значний проміжок часу.

Крім того, з'являються й загострюються невдоволення громадян щодо обставин і питань, на які звертали свою увагу терористи у своїх вимогах. Зазначені невдоволення мають зазвичай діагностичні сторони – від засудження органів державної влади за нерішуче, повільне розв'язання конфліктного питання до висловлювання здивування, протестної поведінки за розв'язання питання жорсткими заходами – аж до застосування силових методів.

Зазначені кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості дають змогу на початковому етапі розслідування висувувати типові версії, ефективно організувати розкриття та розслідування кримінального провадження по «гарячих слідах», планувати та проводити слідчі розшукові гласні та негласні дії.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про боротьбу з тероризмом». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 25. Ст. 180.
2. Дикаев С.У. Террор, терроризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование). Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2006. 464 с.
3. Колисниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений.* / В.Е. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтевский и др.; под ред. В.Е. Лисиченко. Киев : Высшая школа, 1988. С. 16.
4. Колесниченко А.Н., Кондровалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. С. 7–9.
5. Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики и следственные ситуации в методике расследования. *Соц. законность*. 1977. № 2. С. 56–59.
6. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. С. 98.
7. Емельянов В.П., Иманлы М.Н., Рыжов И.Н. Уголовно-правовое противодействие терроризму. Харьков : Право, 2014. С. 23.
8. Емельянов В.П., Иманлы М.И. Понятие терроризма в уголовном законодательстве и уголовно-правовой науке. *Криминалист первопечатный*. 2012. № 4. С. 74–83.
9. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. С. 31–157.

Чорний Г. О. Криміналістична характеристика злочинів терористичної спрямованості: теоретичні проблеми формування на сучасному етапі

Розглянуто теоретичні питання формування криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості в структурі методики розслідування з урахуванням таких питань дослідження, як: визначення поняття «злочини терористичної спрямованості» з урахуванням наукових підходів різних учених. Пропонується розглядати зазначене поняття як у вузькому, так і в широкому й найбільш широкому значеннях цього слова. Надаються ознаки, які притаманні зазначеній дефініції, серед яких розглядається статус особи, яка здійснює акт насилля, мета суб'єкта злочинної акції, коло осіб, проти яких спрямовано злочинне діяння (статус жертви), засоби здійснення злочинних акцій та їхні масштаби (масштабність злочинних дій та їхні наслідки, використання державних органів примусу), правова база здійснення акції (наявність або відсутність законодавчої основи, пряма відповідність акції нормам закону, відповідність самого закону загальноприйнятим нормам міжнародного права); тривалість злочинної акції.

Визначено місце криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості в структурі методики розслідування злочинів й обґрунтовано потребу її застосування. Особлива увага приділяється вивченню таких елементів, як: способів скоєння злочину, який передбачає систему підготовчих до скоєння злочину терористичної спрямованості дій, безпосередньо сам спосіб скоєння злочину та дії, які спрямовано на приховування злочину; системи найбільш характерних слідів для цього виду злочину («типова слідова картина злочину»); місця, часу й обставин скоєння злочину; особи потерпілого; особи підозрюваного (обвинуваченого).

Автор висловив думку щодо наявності кореляційних зв'язків між зазначеними елементами криміналістичної характеристики, серед яких розрізняють особливе практичне значення в структурі елементів криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості, між якими встановлено кореляційні зв'язки, а саме: обставини скоєння та місце, час скоєння злочину; особу підозрюваного та спосіб скоєння злочину;

особу потерпілого й особу підозрюваного; особу потерпілого та місце, час й обставини скоєння злочину.

Зазначені кореляційні зв'язки дають змогу на початковому етапі розслідування висувувати типові версії, ефективно організувати розслідування кримінального провадження, планувати та проводити слідчі розшукові гласні та негласні дії.

Ключові слова: злочини терористичної спрямованості, криміналістична характеристика, методика і структура розслідування злочинів терористичної спрямованості, тероризм.

Черный Г. А. Криминалистическая характеристика преступлений террористической направленности: теоретические проблемы формирования на современном этапе

Рассмотрены теоретические вопросы формирования криминалистической характеристики преступлений террористической направленности в структуре методики расследования с учетом таких вопросов исследования, как: определения понятия «преступления террористической направленности» с учётом научных подходов различных ученых. Предлагается рассматривать это понятие как в узком, так и в широком и самом широком смыслах этого слова. Предоставляются признаки, которые присущи указанной дефиниции, среди которых рассматриваются статус лица, которое совершает акт насилия, цель субъекта преступной акции, круг лиц, против которых направлено преступное деяние (статус жертвы), средства осуществления преступных акций и их масштабы (масштабность преступных действий и их последствия, использование государственных органов принуждения), правовая база осуществления акции (наличие или отсутствие законодательной основы, прямое соответствие акции нормам закона, соответствие самого закона общепринятым нормам международного права); продолжительность преступной акции.

Определено место криминалистической характеристики преступлений террористической направленности в структуре методики расследования преступлений и обосновано необходимость ее применения. Особое внимание уделяется изучению таких элементов, как: способов совершения преступления, которое включает в себя систему подготовительных к совершению преступления террористической направленности действий, непосредственно сам способ совершения преступления и действия, которые направлены на сокрытие преступления; системы наиболее характерных следов для данного вида преступления («типичная следовая картина преступления»); места, время и обстоятельств совершения преступления; личности потерпевшего; личности подозреваемого (обвиняемого).

Автор высказал мнение о наличии корреляционных связей между указанными элементами криминалистической характеристики, среди которых различают особое практическое значение в структуре элементов криминалистической характеристики преступлений террористической направленности, которые имеют между собой корреляционные связи, а именно: обстоятельства совершения и место, время совершения преступления; личность подозреваемого и способ совершения преступления; личность потерпевшего и личность подозреваемого; личность потерпевшего и место, время и обстоятельства совершения преступления.

Указанные корреляционные связи позволяют на начальном этапе расследования выдвигать типовые версии, эффективно организовать расследование уголовного производства, планировать и проводить следственные розыскные гласные и негласные действия.

Ключевые слова: преступления террористической направленности, криминалистическая характеристика, методика и структура расследования преступлений террористической направленности, тероризм.

Chornyi H. Criminalistics characteristics of terrorist crimes: theoretical problems of formation at the present stage

Theoretical issues of formation of forensic characteristics of terrorist crimes in the structure of the investigation methodology are considered, taking into account such research issues as: definition of terrorist crimes, taking into account the scientific approaches of various scientists. It is offered to consider the specified concept both in narrow, and wide and the broadest sense of this understanding. The features inherent in this definition are provided, among which are considered the status of the perpetrator, the purpose of the subject of the criminal action, the range of persons against whom the crime is directed (victim status), means of committing criminal acts and their scale (scale of criminal actions and their consequences, use of state coercive bodies), legal basis for the action (presence or absence of a legal basis, direct conformity of the action to the law, compliance of the law itself with the generally accepted norms of international law); duration of the criminal action. The place of forensic characterization of terrorist crimes in the structure of methods of crime investigation is determined and the necessity of its application is substantiated. Particular attention is paid to the study of such elements as ways of committing a crime, which includes a system of preparatory to committing a terrorist act, directly the method of committing a crime and actions aimed at concealing the crime; system of the most characteristic traces for this type of crime ("typical trace picture of the crime"), place, time and circumstances of the crime, the identity of the victim; the person of the suspect (accused).

The author expresses the opinion on the existence of correlations between these elements of forensic characteristics, among which there are special practical importance in the structure of elements of forensic characteristics of terrorist crimes are the establishment of correlations between its elements, namely: circumstances and place, time of commission crime; the identity of the suspect and the manner of committing the crime; the person of the victim and the person of the suspect; the identity of the victim and the place, time and circumstances of the crime.

These correlations allow at the initial stage of the investigation to put forward standard versions, effectively organize the investigation of criminal proceedings, plan and conduct investigative public and covert actions.

Key words: terrorist crimes, forensic characteristics, methods and structure of investigation of terrorist crimes, terrorism.